

kūryba ir analizė

metmenys 1976 32

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Julius Šmulktys, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Mindaugas Pleškys, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Rimas Vėžys, Irena Virkau

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė
Laikydami liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

VULCANUS JAGAOBIS

*Ugnis szwenta, Feuer-Gott.*¹

A. J. GREIMAS

I. DIEVŲ DARBAI IR JŲ ŠVENTĖS

XIX-jo a. pabaigoje ir XX-jo a. pradžioje iškilusi reakcija prieš romantizmą mitologijos srityje pasireiškė išsamiau „dievų sąrašų“ patikrinimu, „tikrų“, istoriškai paliudytų, pakankamai dažnai paminėtų, dievų ieškojimu ir jiems oficialių metrikų sudarymu. J. Baliui, vadovavusiam šiai „valymo“ kampanijai lietuvių religijos srityje, pavyko dievų inventorių sumažinti iki keliolikos rimtų — bet, deja, jokios religinės visumos nesudarančių — vardų.²⁾

Šiuo metu mitologijos tyrinėjimuose besireiškiančios tendencijos veikia, šiuo atžvilgiu, visai priešinga kryptimi. Toli gražu neatmesdami filologijos išdirbtų metodų nei istorijos šaltinių patikimumo kriterijų, šių dienų mitologai visų pirma bando suprasti globalinę vienos kurios religijos struktūrą ir reikšmę, ieškodami nustatyti dievų vietą ir jų reikalingumą atskirose sakralinėse konstelacijose, jų ankstesnius ar vėlesnius paminėjimus istoriniuose tekstuose, jų vardų fonetinius atitikmenis laikydami antros eilės rūpesčiais. Šioje pers-

pektyvoje, pavyzdžiui, dievų vardai, jų dažnai konvencionaliai besikartojantys atributai, turi mažiau svarbos, negu jų veiklos sferų, jų funkcijų, o drauge ir jiems skirto kulto ir su juo surištų apeigų nustatymas.

Viena iš aktualių šių dienų lietuvių mitologijos užduočių galima laikyti *naują* kalendorinių švenčių ir su jomis surištų papročių ir apeigų aprašymų *perskaitymą*. Medžiagos šioje srityje ir surinkta, palyginti, nemažai, ir J. Balys ir vėl čia užima, savo asmeniškai veikla ir organizaciniu darbu, vadovaujančią, neginčijamą vietą. Tačiau „skaityti“ lotynų kalboje etimologiškai reiškia „atrinkti“, o atrinkimas priklauso visų pirma nuo to, ko renkant ieškoma.

Kalendorinės šventės, kaip žinoma, surištos su gamtos sezonų kaita, o agrarinėse visuomenėse, ir su žmonių ūkio darbais ir rūpesčiais. Šie darbai, besikartojantys metai po metų, turėjo būti atliekami pagal numatytas taisykles ir nuostatus, jie turėjo būti palaiminti, globjami, jų pasisėkimas buvo proga dievams už jų padėkoti ir patiems pasidžiaugti. Tad amžinai grįžtančio darbų ir švenčių ciklo negalima atskirti nuo religijos: dievai juose dalyvauja nei kiek nemažiau negu žmonės. Ritai ir mitai, liturgija ir teologija yra neatskiriami dalykai.

Atskirų visuomenių religingumo laipsnis nėra vienodas, net ir pavieniai individai, dalyvaudami apeigose, jas daugiau ar mažiau išgyvena ar supranta. Tai tuo labiau tinka tokiai lietuvių religijai, kuri nuo XV-jo iki XIX-jo amžių — laikotarpis, kurį kaip tik aprėpia istoriniai šaltiniai ir etnografiniai duomenys — išgyveno nuolatinį, nors ir palyginti lėtą degradacijos procesą. Mitologas čia turi elgtis kaip archeologas ir į XIX-jo amžiaus užrašytą vaikų žaidimą ar suaugusiųjų

daromus tradicinius pokštus-vaidinimus žiūrėti, kaip į religinio gyvenimo liekanas ir bandyti atstatyti jų originalias formas ir turėtą prasmę.

Užtat čia pasiūlomas naujas *skaitymas*, kurio pagalba bandoma atstatyti vieno lietuvių ugnies dievo senoviška figūra, surišant jį su kalendorinių ir darbo švenčių papročiais, dažnai degraduotomis formomis išlaikiusiais tam dievui skirtos kulto pagrindinius elementus tėra, nemaža dalimi, tikrai J. Balio, jo bendradarbių ir mokinių surinktos medžiagos kiek kitoks sudėstymas. Jam šia proga reikia tad pareikšti padėką ir pripažinimą.

II. GABJAUJIS IR GABJAUA

2-1. *Dievo vardo problema*

Savo *Lietuvių liaudies pasaulėjautos*³ viename poskyryje, pašvęstame ugnies garbinimo klausimams, J. Balys, plačiau aprašęs šeimos židinio globėjos *Gabijos* kultą, vienu paragrafu kondensuotai išdėsto visą su dievu *Gabjauju* surištą problematiką. Štai jinai:

(1) Dievas *Gabjaujis*, „deus horreorum“, t.y. „sandėlių ir svirnų dievas“, pirmą kartą paminėtas Th. Schultzo lietuviškoje gramatikoje (1673 m.)

(2) Kituose šaltiniuose minima *Gabjauja*, pirmą kartą paliudyta Praetorijaus (XVII a.)

(3) Šalia šių dviejų formų ne ką vėliau užregistruotas ir ugnies dievas *Jagaubis* (J. Brodowski, 1713-1744, ir Ruhigo žodynas, 1747).

Kol kas atidedami šio dievo (1 ir 2) vyriškosios ar moteriškosios lyties klausimą, sutikime visų pirma su K. Būgos tvirtinimu, kad *Gabjaujis* ir *Jagaubis* yra vie-

no ir to paties žodžio dvi skirtingos formos, priklausančios nuo jo sudarymo būdo, taip kad, pavyzdžiui,

$$\frac{\text{Gab-jáujis}}{\text{XJau-gabis}} \approx \frac{\text{kali-bóba}}{\text{bob-kalys}^4)}$$

papildydami, kad taip padarytas sudėtinis žodis vėliau, metatezės keliu, virto iš *XJau-gabis* į *Ja-gaubis*.

Vis dėlto, nors šis aiškinimas gramatinėje plotmėje ir atrodo visai patikimas, jis palieka atvirą semantinę problemą: *Gab-jáujis* šaltiniuose apibūdinamas kaip „deus horreorum“, tuo tarpu kai *Jagaubis* išverčiamas kaip Vulcanus, kaip Feuer-Gott.

2-2. *Volcanalia*

Neseniai pasirodžiusiame savo veikale,⁵⁾ G. Dumézil bando atstatyti romėnų ankstyvojo rudens šventės, vadinamos *Volcanalia*, prasmę ir ritualą. Ši šventė romėnų kalendoriuje fiksuota rugpiūčio mėn. 23 dieną, neužilgo po javų derliaus suėmimo ir suvežimo, per pačias besibaigiančios vasaros kaitras. Jos tikslas — maldyti ir permaldauti archaišką romėnų ugnies dievą *Volcanus*, kurio žinioje ir galioje buvo tuo metu kylančios gaisrai — didžiausia žemdirbių nelaimė.

Grįžę į Lietuvą, randame panašią situaciją, su tuo skirtumu tiktai, kad, klimatinėms sąlygoms esant skirtingoms, suvežtus javus mūsų valstietis turėjo saugoti ne nuo kaitros gaisrų, o nuo ankstyvo lietaus, sukraudamas juos džiovinimui į apkūrenamus pastatus. Lasičiau (XVI a.) tekstas šia prasme išsamus: „Kadangi dėl vasaros trumpumo nupiautų javų nespėja visiškai išdžiovinti, tą darbą užbaigia pastogėse prie ugnies (toliau, dėl teonimo neaiškumo, cituoju originalą). Tum vero precandus est illis hisce verbis Gabie deus: *Gabie*

deuaite pokiarki garunuleiski kibixstu. Flammam inquit eleua, at ne demittas scintillas.“⁶) Malda, kurios ištrauka čia lietuviškai paduota, kreipiamasi į dievą (ar dievaitę?) *Gabiją* prašant, kad jis (ar ji) „pakeltų garą“ t.y. kad iš akmenų sukrauta krosnis garuodama didintų šilimą, ir kad „neleistų kibirkščių“, kurios galėtų uždegti jaujoje išsklotus javus.

Šis tekstas, nors ir vėl iškelia dievystės lyties klausimą, yra tikslus ir aiškus, pagal jį galima nustatyti (a) kad dievas (ar deivė), į kurį kreipiamasi, yra *ugnies dievas*, keliantis gaisrus, (b) kad jo gyvenvietė — *jauja* ir, būtent, jos krosnis ir (c) kad į jį meldžiamasi rudeni, po derliaus suėmimo.

Kiti tekstai, jam neprieštaraudami, papildo mūsų žinias apie šio ugnies dievo kultą. Pagal Praetorijų⁷) *Gabjauja* garbinama kūrės pabaigtuvėse, kurios irgi vadinamos, jau vėlesniuose šaltiniuose, *gabjauja* (Viduklė, J. Jablonskis, M. Miežinis) arba *gabjaujis* (A. Juška)⁸)

2-3. *Gabjauja*

Gabjauja — tai religinė ceremonija, lydima ritualinės puotos, tai, greičiausia, religinė kaimo bendruomenės šventė, atitinkanti romėniškoms *Volcanalia*, pamažu pavirtusi, senovės tikėjimui degraduojantis, pabaigtuvių vaisėmis ir religinės prasmės nebetekusiais papročiais ir žaidimais. Jos bent dalimi atstatymas nėra sunkus: Praetorijaus dar religinę prasmę išsaugojusį aprašymą galima papildyti jam neprieštaraujančiais folkloriniais duomenimis.

Pagal Praetorijų, *Gabjaujos* garbei tą dieną buvo aukojamas gaidys, o šeimininkas, pakėlęs alaus kaušėlį, kalbėdavęs: „Viešpatie dieve, *Gabjauja*, mes tau padė-

kavojam, jog galėjom tavo šitas gera dovanas gerai išdirbti“⁹⁾ Šis maldos tekstas patvirtina jau Lasicijaus aprašytus *Gabjaujo* santykius su žmonėmis ir jo veiklos sferą: bendruomenė, anksčiau prašiusi, kad jis sulaikytų savo kibirkštis ir padėtų džiovinoti javus, dabar dėkoja jam, kad galėjo netrukdoma juos „gerai išdirbti“. Žemės vaisiai, kurių panaudojimas priklauso nuo *Gabjaujo* malonės, tampa tuo pačiu lyg ir jo paties žmonių skirta „gera dovana“.

Gabjaujos šventė, apibendrinant turimus — nepilnus — duomenis, susideda iš kelių autonomiškų elementų:

- (1) Gaidžio aukos,
- (2) Vaišių, susidedančių iš augalinių patiekalų, be mėsos,
- (3) Kuršio nešimo,
- (4) Jaunimo linksminimosi: šokių ir žaidimų, bendrų visoms šios rūšies šventėms.

2-3-1. *Gaidžio auka*

Praetorijaus užrašytas gaidžio aukojimas patvirtinamas ir kitų šaltinių, o visų pirma — A. Juškos, kuris savo žodyne duoda sekantį pavyzdį: „*Ant gabjaujo mušma deiviui gaidį*, kurį laikėme jaujoj, klojime“¹⁰⁾. J. Balys patvirtina šį privalomą gaidžio piovimą papildomomis žiniomis iš visai kito krašto — Žiežmarių, kartu cituodamas ir Donelaičio pabaigtuvių aprašyme minimą dainą, kurioje „Laurienė su Pakuliene garbino gaidį“¹¹⁾. Taigi, į gaidžio auką reikia žiūrėti, kaip į galutinai nustatytą religinį faktą.

Pažymėtina ta proga ir gaidžio rolė pačios kūlės metu: pagal A. Jušką, jis laikomas „jaujoj, klojime“,

jis būna „iššertas prie vėtymo“¹²⁾. Taigi, gaidys nėra tik banalus deiviui skirtos aukos objektas, jis kartu yra lyg ir *Gabjaujo* metonimas, jo laikinis įsikūnijimas: jis prižiūrimas kūlės metu, jam skiriami per vėtymą nusi-barstę grūdai. Neužmirština ir tai, kad gaidžiui visoje Lietuvoje, kad ir juokais, priskiriamos tos pačios funkcijos, kaip ir Gabjaujui: „kad tu sudegtum!“ — šaukia išgąsdintas ar supykintas gaidys, — arba bent taip jo riksmą išsiaiškina, pagal garsų pamėgdžiojimą¹³, jo besiklausą žmonės.

A. Juška cituoja ir kitą gaidžio mušimo paprotį, kurio religinė prasmė žmonėms greičiausiai jau nebebuvo suprantama: „Ant gabjaujo, t.y. ant baigtuvių kūlės, muš gaidį, iššertą prie vėtymo, pakišę po puodu; kad užmuš, gerai, o kad išbėgs, sukūlus puodą, tai gaidžio čestis, ir paliks gyvas“¹⁴. Gaidžio, kaip ugnies dievo metonimo, rolė čia gana aiški: Gabjaujis yra „apgaubtos“ ugnies dievas, ir gaidžio gaubimas su puodu ir vaizduoja ugnies ramią būseną kūlės metu; jai pasibaigus, gaidys-ugnis išvaduojami, nes jų globos ir santūrumo jau nebereikia (cf. kuršio nešimą).

Užmuštas gaidys konsakruojamas Gabjaujui ritualiniu alaus kaušelio išgėrimu ir į deivį nukreipta malda. Praetorijaus žiniomis, aukojamas gaidys turi būti juodas arba baltas, ir jo mėsą ritualinės puotos metu valgo *vieni vyrai*¹⁵⁾.

2-3-2. *Vaišės*

Nekalbant apie *aly*, kuris, kaip žinoma, yra apeiginis gėralas, pabaigtuvių vaišės būdingos tuo, kad jų metu patiekiami tik augaliniai, iš javų gaminti, valgiai, visai nevartojant mėsos. Jei Gabjaujui dėkojama už lei-

dimą „gerai išdirbti“ javus, jo garbei rengiamose vaisėse naudojamos jo „dovanos“. Šis išaiškinimas, nors jis padeda suprasti, kaip Gabjaujis, būdamas ugnies dievas, gali tuo pat metu būti ir javų sandėlių globėju, nėra visiškai patenkinamas. Neužmirština, kad kūlė yra paskutinis javais rūpinimosi proceso etapas ir, kaip tokia, jina yra surišta su javų cikliniu gyvenimu ir juos globojančiomis dievybėmis. Užtat ir J. Balio nurodymas, kad Rytprūsių lietuviai gabjaujos proga kepdavo moteriškos pavidalo pyragą, šaltiniuose vadinamą „Bobasuppe“,¹⁶⁾ visiškai atitinka ūkininko religingumo schemą: Gabjaujos šventės proga buvo kartu atsidėkojama Gabjaujui ir komunijuojama su javų dievybe, į folklorą išvirtusios religijos studijoje vadinama *Rugių Boba*, parnešama namo, rugiapiūtei pasibaigus, paskutiniame javų pėde.

Šios *Rugių Bobos* dalyvavimą gabjaujoje atspindi greičiausiai ir šis jau nusakralinto papročio aprašymas: „Kai kuriose Lietuvos vietose, baigiant kulti, šeimininkė, paruošusi vaisės, stengdavosi nepastebėta įmesti į šalinę ar ant grendymo samtį. Pavykus, ji galėjo talkininkų nebevaisinti, nepavykus, būdavo talkininkų *surišama į šiaudų kūlį* ir išsipirkti tegalėjo, pažadėjusi prie pabaigtuvių vaišių dar alaus bačką“.¹⁷⁾ Aišku, kad šis miniatiūrinis spektaklis visiems iš anksto buvo žinomas, kad talkininkų nepavaišinti buvo neįmanoma; todėl ir į šiaudų kūlį įrišta šeimininkė atstovauja ne ką kita, o tik tą pačią *Javų Dvasią*, žmonėms žadančią iš žemės vaisių daromo alaus.

Pažymėtina, kad šios vegetarinės vaisės, šis pagoniškas „pasninkas“, kalendorinių švenčių cikle pasikartoja pavasariui prasidedant, *Garnio šventės* (kovo 25 d.) metu, kur irgi valgomi tik iš įvairių javų pagaminti

patiekalai.¹⁸⁾ Tai visai atitinka G. Dumézilio išryškintą ir agrarinės religijos šventėms pritaikytą principą, pagal kurį to paties tipo ar tai pačiai dievybei skirtos šventės pasikartoja metų cikle. Javų iškūlimo ir „nau-dos“ žiemai parengimo šventę, kaip ir romėnuose, atliepia kita, javų aruodų „atidarymo“, sėklos apžiūrėjimo ir sėjai atrinkimo šventė — Garnio diena.¹⁹⁾

Jei pasirinkta hipotezė teisinga, tai jinai turėtų tikti ir ugnies dievo Jagaubio atveju: norint ją patikrinti, reikia tad žiūrėti, ar Gabjaujo figūra neiškyla iš naujo pavasarejant, užimdama jai iš anksto numatytą poziciją. Tokia proga galėtų pasitaikyti, pavyzdžiui, Užgavėnių metu, kurios, krikščionybės įtakoje tapusios kilnojama diena, anksčiau būdavę švenčiamos kovo mėn. antrojoje pusėje, pavasario solsticijų laiku,²⁰⁾ taigi, lyg tyčia, kuone tuo pat metu, kaip ir dabar jau išnykusi Garnio šventė. Prie šio klausimo reiks grįžti kiek vėliau.

2-3-3. *Kuršio nešimas*

Kuršis ar *Kuršas* yra, kaip žinoma, „iš šiaudų padaryta ir žmogaus drabužiais aprengta baidyklė“, nešama pas atsilikusius kaimynus ir jiems numetama „per mynes ar kūles talkininkams pagąsdinti ir pajuokti; talkininkai stengiasi sugauti metėjus ir pristatyti prie darbo“.²¹⁾ Kaip ir šeimininkės įrišime į šiaudų kūlį, taip ir šitame paprotyje galima matyti iš anksto surežisuotą spektaklį, bet drauge ir religinio ritualo degraduotą formą. Ką tik buvome pastebėję, kad gaidys, prižiūrimas ir šeriamas kūlės metu, jai pasibaigus, gali būti paleidžiamas gyvas ir laisvas, nes jo globa javams jau nebereikalinga. Galima tad lengvai įsivaizduoti senovines apeigas, kurių metu Gabjaujo statula, proce-

sijos lydima, buvo išnešama ir perduodama jo globos dar reikalingiems kaimynams.

2-3-4. *Kelios pastabos*

Ligšiolinis aprašymas tautosakos specialistui nieko ypatingai naujo neatneša. Juo norėta, visų pirma, sistemingai išdėstyti turimus etnografijos duomenis, kiek tamptariau surišant pačią dievybę su jai skirtu kultu, tuo pačiu netiesioginiai pasisakant prieš tradicinį tautosakos traktavimo būdą, pagal kurį dievų sąrašų sudarinėjimas laikomas skirtinga užduotimi nuo „papročių“ ir „tikėjimų“ aprašymų. Atsižūrint į G. Dumézilio romėniškų agrarinių švenčių nagrinėjimo pavyzdžius, norėta ne tiek atkreipti dėmesį į *Jagāubio* ir *Volcanus* sugretinimo galimybes — nors šis paralelizmas ir yra mitologiškai įdomus — kiek pabrėžti lietuvių religijos kalendorinių švenčių problemos svarbą. Šiomis šventėmis paprastai nemažai domimasi tol, kol jos atitinka krikščioniškąjį kalendorių, nors ir žinoma, kad šio kalendoriaus šventės — Užgavėnės, Velykos, Jurginės, Joninės ir t.t. — yra tik senovės religinių švenčių gana paviršutiniški apdangalai ir amalgamos. Tačiau, įžengus į vasarą ir artinantis rudeniop, šventės pavirsta į „pabaigtuves“ ir paprastai traktuojamos, kaip žemės darbų ciklo priedėliai. Romėnų archaiško kalendoriaus pavyzdys greičiau leidžia manyti, kad pabaigtuvių suindividualėjimas, jų šventimas pas kiekvieną ūkininką atskirai yra tikrai religinės degradacijos ir kaimo bendruomenės sukrūščionėjimo pasėka, kad mūsų aprašyta *gabjauja* galėjo senovėje būti visos bendruomenės šventė, švenčiama drauge ir pastovia, iš anksto numatyta data.

III. GAWENIS

3-1. *Antrasis jaujos gyventojas*

Keista, iš pirmo žvilgsnio, surasti visai kitu metų laiku — pavasarėjant, per gavėnį — antrą mitologinę būtybę, gyvenančią, rodos, vienam *Gabjaujui* skirtoje rezidencijoje — *jaujoje*²²): turiu galvoje *Gavėną* (Kupiškyje: *Gavanas*, Anykščiuose: *Gawenis*, Kossarzewski). Dar nuostabiau atrodo radus, kad Gavėnas, kiek galima spręsti, prie krosnies gyvenanti dvasia: apie juodą nešvarų žmogų sakoma „tai tikras gavėnas“ (Gudžiūnai, Kėdainių raj.), „visas išsipaišinęs, juodas kaip gavėnas“ (Pagiriai, Kėdainių raj.). Jis taip pat tampriai surištas su ugnimi ir jos skleidžiama šviesa: „Gavėnas akis gadina“, sakoma Utenoje, kalbant apie saulės atspindį nuo veidrodžio; „Gavėnas peilį galanda“, sakoma Dusetose, kai kas dažnai veidrodžiu švytuoja.²³) Pagal Kossarzewski, *Gawenas*, žmonių laikomas „dvasia ar genijumi“, pavasarį apie antrą ar trečią valandą po pietų ima pro langą švytėti (autorius racionalizuodamas paaiškina, kad tai iš tiesų vandens lašelio ar ledo žvakutės atspindys).²⁴)

Turime tad reikalo su mitine būtybe, priklausančia ugnies dievybių sferai, savo gyvenvietę pasirinkusia *jaują* ir sukeliančia žmonių dėmesį gavėnios metu. Nelyginant *Gabjauja*, kurios vardą galima skaityti Praetorijaus sudarytų dievų, vadinamų „*Namiszki Diewai*“ sąraše:

Žempatis, Žemyna, Laumelė, Gabjauja, Giltinė, Drebkulys, Bangpūtis, Aitvaras ir *kaukučiai*.²⁵)

Gavėnas pasirodo panašiam ir skirtingame, dviem šimtais metų vėliau A. Kossarzewskio sudarytame „*Bóstwa domowe Litwinów*“ sąraše:

„*Jargutalis* v. *Jurgutalis*, *Giltine*, *Łaume*, *Galgis*, *Kukolis*, *Bubas*, *Baužis*, *Babauže*, *Gawenis*“²⁶⁾.

3-2. *Užgavėnių Gavėnas*

Užgavėnių papročių aprašymas neįeina į šios studijos rėmus. Tai ir labai komplikauta problema: atrodo, kad krikščionybė, įvesdama kilnojamą pasninko laikotarpį — o tuo pačiu ir to pasninko pradžią atžyminčią dieną — sutraukė į vieną suraizgytą papročių ir tikėjimų kamuolį visą eilę švenčių ir apeigų, susijusių su dviem pagrindiniais senovės švenčių poliais: su naujų metų arba *krikštų* ciklu ir su pavasario pradžios, t.y. kovo solsticijų ansambliu.

Iš stambios Užgavėnių bylos bandysime tad išskirti vien tik dokumentus, liečiančius Gavėno pasirodymą ir jo veiklą.

3-2-1. *Gavano vorymas*

Vienas iš labiausiai akį patraukiančių Užgavėnių papročių — tai Kupiškio apylinkėse ilgai išsilaikęs „Gavano vorymo“ ceremonialas. „Vienas vyras apsirengia koku prastu sijonu, ant galvos užsideda sietą, išsisuodina veidą ir eina paliai kiemus, kiti su vytimis jį varo“, — pasakoja J. Balys.²⁷⁾ Šiai procesijai būdinga tai, kad Gavėnas, nors ir „varomas“, nėra mušamas: jo palydovų vytytys, atvirkščiai, tarnauja Gavėną apginti nuo užpuolikų, norinčių jį vandeniui aplaistyti. Šį žaidimu virtusį ritualą reikia tad suprasti, kaip iškilmingą Gavėno išlydėjimą, o ne kaip jo išvymą.

Antroji ritualo pusė nemažiau ryški: „Perėjus per visą kaimą, Gavėnas nusirengia, lieka tik paišinas, tada jį perveža rogelėmis per visą kaimą: *jis sau sėdi, kiti tempia rogeles*. Išvežę galan kaimo išverčia“.²⁸⁾

Kitur, Mičionyse užrašytas, Gavėno išlydėjimo variantas jo išvertimo nemini, o kalba apie jo nuvežimą „kitan uličian.²⁹⁾

Kitur Lietuvoje Gavėno vietoje vežiojama „iš šiaudų padaryta baidyklė“ vadinama *Lašinsku* (Čekiškės, Kauno raj.); posakis „Lašinską ginti“ perkelta prasme reiškia „per užgavėnės vykti į svečius“ (Barstyčiai, Skuodo raj.); Akmenėje sakoma, kad „nuo Pelenės Lašinskis į *Kursą* išvažiuoja“.³⁰⁾ Šios citatos rodo, kad Gavėno išvežimas nėra lokalizuotas, kupiškėniškas paprotys, o visoje Lietuvoje — tiek Aukštaičiuose, tiek ir Žemaičiuose — sutinkamas ritualas.

Panašiai kaip, paskutinę jaują iškūlus, iš kiemo išnešamas *Kuršis*, žiemai baigiantis iš kaimo iškilmingai, su palyda, išprašomas *Gavėnas*, išverčiant jį kaimo galugalėje, nuvežant į gretimą kaimą, su viltimi, kad jis pats šiems metams išvyks į „netikėlių“ žemę, į *Kursą*. Tai mitologijoje dažnai sutinkamas ritualas, kurį geriausiai gal iliustruoja Afrikos tautų „medžioklės šokis“: šokio būdu atlikta medžioklė yra autentiška jos, kaip mitinės realybės, forma, o „tikroji“, ją sekanti medžioklė yra tikrai jau atlikto veiksmo atkartojimas.

3-2-2. *Gavėno kova su Mėsinu*

Kitas Gavėno pasirodymo momentas — tai jo kova *klojime ant žardų*, vykstanti ištisą valandą vidurnaktyje iš Užgavėnių į Peleniją: dvikova baigiasi Gavėno pergale, kuris nustumia Mėsiną nuo žardų (Kvetkai).³¹

Si dvikova plačiai žinoma Lietuvoje, nors jos protagonistų vardai ir keičiasi kiek: vienas iš kovotojų — *Kanapinis*, *Kanapius*, *Kanapinskas*, *Kanapickas*, o jo priešas — *Lašininis*, *Lašinius*, *Lašinskas*, *Kumpickas*³²⁾

ar jau minėtas *Mėsinas*. Krikščionybės rolė vardų parinkime aiški: gavėnios pasninke vartojamas kanapių aliejus, jo metu draudžiami lašiniai ir iš viso mėsa. Gavėnios pradžia tad reiškia *Kanapinio* pergalę ir *Lašininio* pralaimėjimą arba bent laikinį jo atitolinimą.

Tačiau šioje aiškioje krikščioniškoje scheme darosi visai neaiškus *Gavėno* vaidmuo. Arba *Gavėnas* yra su gavėnia surišta, jos metu jaujoje gyvenanti, ją atstovaujanti mitinė būtybė, ir tada reikia jį tapdinti su *Kanapiniu*, laiminčiu kovą ir liekančiu viešpatauti gavėnios laike: taip bent išaiškintinas J. Balio patiektas Kvetkų aprašymas. Arba *Gavėnas* yra iškilingai išvaromas per Užgavėnes, ir tada jis *Lašinsko*, išvykstančio į Kuršą, sinonimas: tačiau tuo atveju *Gavėnas* ne tik nevaldo gavėnios, jo vardas, reikia manyti, tik atsitiktinai, dėl chronologiško gavėnios ir pagonių dievaičiui pasireikšti skirtos šventės sutapimo, yra išvirtęs į *Gavėną*.

J. Balys, ten pat aprašydamas Lašinskio ir Kanapinskio kovą, nurodo, kad ji vyksta *klėtyje*, o ne klojime ar jaujoje. Atrodytų tada, kad į šią kovą *Gavėnas* maišomas be reikalo, dėl to nelemto jo vardo panašumo su gavėnia. Žinome *linų* pratęsimo svarbą Užgavėnių apeigose: *Kanapinis* lengvai galėtų rasti šių apeigų nekrikščioniškoje versijoje sau vietą, kaip *Vaižganto*, *linų* ir kanapių dievo, atstovas. O *Lašinius*, ginklų vietoje naudojās lašinių paltis, kumpius ir skilandžius, tiesioginiai primena *kiaulės galvą* (ar bent jos ausis) *ir uodegą*, puošiančius ritualinį Užgavėnių patiekalą — *šiupinį*. Tad *Lašinius* greičiausiai atstovauja kitą mitinę būtybę, kurios įtakos sferoje randasi iš kiaulienos gaminami maisto produktai, pagrindinis ūkininkui žiemą praleisti padedās valgis.

3-2-3. *Gavėnas virsta per galvą*

Gavėno pasireiškimas Pusiaugavėnyje atrodo daug svarbesnis, negu jo hipotetiška dvikova su *Mėsinu*.

Nežiūrint gavėniai deramos rimties, Pusiaugavėnis — greičiau linksma, pagoniška šventė: „Kaimo berniškai išsitraukia iš pastogės senas medines ekečias, padaro iš jų Gavėnui vežimą. Pasodinę juokingą Gavėno pamėklę ant ekečių į rogutes, veža pavasarėjančia kaimo gatve. Privažiavę griovį su vandeniu ar gilią pusnį, išverčia ten vargšą Gavėną, bet ir vėl jį vežiman įsisdina, veža tai vienan, tai kitan kaimo galan, linksmi šūkaudami: „Ulia, ulia, Gavėnas pervirto per galvą!“³³. Šios Gavėno vežiojimo apeigos, kaip matome, jau nebeturi tikslo jų išvartyti, išskirti iš bendruomenės ribų: atvirkščiai, viskas daroma — ir veiksmo kartojimas tik padidina jo efektyvumą — kad Gavėnas „virstų per galvą“, kad jis pasikeistų, kad jis „atsiverstų“, kad, likdamas tas pats ir čia pat, parodytų ir kitą, teigiamą savo veidą.

Ir iš tiesų, senų žmonių įsitikinimu, *Gavėnas* pusiaugavėnyje „kluone virsta per žardą kūlio“³⁴) ir ten pat palieka vaikams dovanų: „pyragaičių ir kaspinių mergaitėms; vaikams parneša lauktuvių „Gavėno pyrago“ (Kupiškis)“³⁵) Prabėgdami pastebėję *Gavėno* — kaip ir kitu atveju *Gabjaujo* — specialią atidą vyriškosios lyties asmenims, pažymėkime, kad Gavėno virtimo per galvą magiškas aktas nėra lokalinio pobūdžio reiškinys, bet, kaip ir Gavėno varymo procesija, bendrosios lietuvių religijos faktas: tam pagrįsti galima pacituoti J. Balio ten pat duodamą užuominą apie Viduklės apylinkėje, Žemaitijoje, per galvą besiverčiantį, jau sukrikščionintą *Silkių*.

Todėl, jei ir norėtusi sutikti su J. Baliu, kuris „Gavano voryme“ mato „žiemos demono“ išvijimą, jo apsi-vertimas kūliu per žardą rodo greičiau jo vientisą, kad ir dvilypę asmenybę. Gavėnas, jaujos pabaisa, apsiverčia per galvą ir ima dalinti vaikams dovanas; matėme, kad pavasarėjant jis pasireiškia kaip „kiškutis“, kaip stiprėjančios saulės atspindys, kaip „dvasia“, besišypsanti pro langą. Nelyginant *Gabjaujis*, kuris leidžia kibirkštis ir kelia gaisrus, bet kartu ir globoja džiovinamus javus, taip ir *Gavėnas* iš žiemos pabaisos gali pavirsti į pavasario pranešėją. Jo „varymas“ yra tad tiktai noras pagreitinti jo „atsivertimo“ procesą.

3-2-4. *Gaidžio pasirodymas*

J. Balio patiekta Pusiaugavėnio aprašyme nelauktai pasirodo gaidys: „Žemaičiai sako, kad Pusiaugavėny galima be nuodėmės suvalgyti gaidį, tik reikia viskas paruošti per vieną valandą: atsinešti iš miško malkų, papiauti gaidį, jį išdoroti, išvirti ir suvalgyti“.³⁶⁾

Šitoks gaidžio valgymas „be nuodėmės“ rodo senoviško religinio elemento išibrovimą į krikščionišką kontekstą. Jo pagaminimas yra tačiau padarytas neįmanomu „praktiškame“ plane ir virsta „mitine“ operacija, primenančią kaukų prisijaukinimo procedūrą.³⁷⁾ Taip kaip kaukai šios operacijos būdu iš miškinių paverčiami į naminius, taip ir gaidys jos metu greičiausiai „atsiverčia“, iš „normalaus“ gaidžio pavirsdamas į mitinę būtybę, tinkančią ritualinei puotai (v. supra: 2-3-1). Gaidžio pasirodymas panašiam kontekste du kartu: pirmąjį kartą ryšyje su *Gabjauju*, antrąjį — su *Gavėnu*, dar labiau sugretina šias dvi ugnines būtybes.

Visame, nors ir labai kondensuotame, Užgavėnių aprašyme J. Balys dar du kartu prabėgamai pamini

gaidį. Norint pratęsti Užgavėnių linksmybes iki po vidurnakčio, gaidys būdavo užvožiamas *duonkubiliu* tam, kad negiedotų.³⁸⁾ Šis paprotys, kurio praktiškas išaiškinimas nepajėgia paslėpti mitinių motyvacijų, ir vėl primena Gabjaujos metu puodu užvožto gaidžio mušimą ir jo išlaisvinimą. Tiek vienu, tiek ir kitu atveju, tai atžymi momentą, kada gaidžio — ir jo švento patrono — funkcijos ir pareigos baigiasi, ir prasideda nauja jų gyvenimo fazė.

Tą pačią gaidžio funkcijų pabaigą galėtų reikšti ir *gaidžio pasturgalio* naudojimas šiupiniui virti ir eventualiai, nešant ant stalo, jam papuošti: pasturgalis čia simbolizuotų gaidžio žinioje esančio laikmečio išsibaigimą.³⁹⁾ Šiupinio, kaip pagrindinio Užgavėnių puotos valgio, reikšmė nėra dar išaiškinta — iš viso alimantariniai ir kulinariniai tyrinėjimai lietuvių mitologijos srityje, mano žiniomis, dar nėra pradėti —, tačiau dviejų mėsinių šiupinio ingredientų — kiaulės ausų ir uodegos ir gaidžio pasturgalio — konkurencija įdomi tuo, kad jinais ženkliną dviejų ritualų ir dviejų skirtingų sferų dievybių kultų susikryžiovimą: *žemės* dievybės⁴⁰⁾, į kurios sferą įeina *kiaulė*, ir *ugnies* dievybės, kuriai priklauso *gaidys*.

Reikia tikėtis, kad Užgavėnių papročių bylos peržiūrėjimas, ieškant papildomų gaidį liečiančių duomenų, padės išryškinti ir sustiprinti mūsų siūlomas hipotezes.

IV. SINTEZĖS BEIEŠKANT

4-1. *Gavėnas* - ^x*Gab-ėnas*

Skaitytojui jau seniai, tur būt, bus paaiškėjęs vienas iš šios studijos tikslų: kiek galima daugiau sugretin-

ti, siekaint visiško jų sutapdinimo, rudens švenčių dievą *Gabjaujį - Jagaubį* su artėjančio pavasario švenčių mitine būtybe — *Gavėnu*. Semantiniu požiūriu, jų esminiai bruožai tie patys, su jais surišti ritualai ir papročiai — panašūs arba vienas kitam neprieštaraują. Istorinio datavimo plane, juos skiria du šimtmečiai, laikotarpis, per kurį galutinai įsiviešpatavo krikščionybė.

Lieka tik jų vardų sugretinimo problema. Nors *Gavėnas* atrodo, iš pirmo žvilgsnio, pagal krikščioniškai-slavišką *gavėnią* padarytas žodis — A. Kossarzewski net siūlo jame matyti *Gawienes* vyrą,⁴¹⁾ jo pagoniškoji kilmė ir figūra nekelia abejonių ir yra visų pripažinta. Jo tikrojo vardo klausimas yra tad antraeilis, ir niekas netrukdo *Gavėną* laikyti dievo *Gabjaujo* krikščioniškuoju pravardiniu, tuo ir užskleidžiant paskutinįjį jo bylos puslapį.

Tačiau į *Gavėną* galima žiūrėti ne tik kaip į tiesioginį darinį pagal *gavėnią*, bet ir kaip į *gavėnios* kontaminuoto autentiško dievo vardo ^X*Gab-ėnas* iškraipymą. Turint galvoje, kad šaknis *gab-*, surišta su ugninės dievybės reikšme, ne tik įeina į sudėtinčius žodžius: *Palengabie*, *Motergabie*,⁴²⁾ *Gabjauja*, *Jagau-bis*, bet ir lengvai priima įvairias priesagas, nėra jokių kliūčių prileisti, kad šalia moteriškosios dievybės vardų serijos

*Gabija-Gabelė-Gabikė-Gabėta*⁴³

galėjo būti ir vyriškoji serija

^X*Gabis-Gabikis*-^X*Gab-ėnas*-^X*Gab-enis*.

Gabikio — „piktosios dvasios“ prasme — forma yra paliudyta,⁴⁴⁾ ^X*Gabėno* ar ^X*Gabenio* formas galima atrasti deformuotame *Gavėne* (tarpubalsio *-b-* išvirtimas į *-v-* yra fonetiškai dažnas reiškiny), o *Gabis* (ar *Gabys*)

yra P. Ivinskio pasiūlyta Lasicijaus minimo javų džiovimo globėjo *Gabie* interpretacija.⁴⁵⁾

4-2. *Dievas ar deivė?*

Lieka dar viena, jau senokai vėlesniam laikui atidėta detalė: mūsų nagrinėjamos dievystės lyties klausimas. Faktai, kad egzistuoja tik vyriškoji *Jagaubio* forma, kad *Gavėnas* — koks bebūtų jo fonetiškas išaiškinimas — yra neabejotinai vyriška būtybė, kad *Gabjaujos* puotoje gaidį valgo vieni vyrai, kad „Gavėno pyragas“ skiriamas vien berniukams ir t.t. ir t.t. — tai vis stiprūs, neginčijami argumentai, patvirtiną jo vyrišką lytį. Iš kitos pusės, visai įmanoma, kad *Gabjauja* kai kuriose Lietuvos srityse galėjo būti žmonių išsiaiškinta kaip šalia *Pelėno Gabijos* esanti moteriška *Jaujos Gabija*, pridedant jai papildomų, teigiamų, globos bruožų. Tačiau tai nepakeičia vyriško *Gabjaujo* statuso. Tai vis antraeilės problemos, kurios neturi užtemdyti svarbesnio klausimo, būtent, ugnies dievybės vyriškąją formą vaizdavimosi klausimo.

Palyginamoji indoeuropiečių mitologija čia gali ateiti į pagalbą. Jau matėme, kad *Jagaubis*, savo romėniškoje interpretacijoje pavadintas *Vulcanu*, yra, tiek savo prigimtimi, tiek ir iš dalies jam skirtu kultu, romėnų archaiškojo *Vulcanus* atitikmuo. Tačiau ne pavienų dievų atitikmenų ieškojimas svarbus, toks metodas, atvirkščiai, gali būti net pavojingas, nes atsitiktinai dažnai maišosi su atitikmenimis. Palyginamoji mitologija svarbi tuo, kad jina išryškina giminingo religinio galvojimo koncepcijas, padėdama tyrinėtoji susidaryti bendro pobūdžio modelius, padedančius išaiškinti pavienės religijos problemas.

Romėnai, pavyzdžiui, turėjo dvi ugnies dievybes: *Vesta*, geroji, šeimos židinių ir viešųjų aukurų ugnis, buvo griežtai skiriama nuo *Volcanus*, naikinančios, gaisrus keliančios maldavimo — o ne meldimosi — reikalaujančios ugnies.⁴⁶⁾ Šių dviejų dievybių priešpastatymas, kaip matome, pabrėžtas jų lyčių išskyrimu. Indijos religinė filosofija, kaip ir galima laukti, žymiai komplikuočiau. Nesileidžiant į jos analizę, užteks mūsų reikalui tikrai iškelti jos trilybę, vertikalinę ugnies rūšių klasifikaciją, kurioje išskiriamos: žemės ugnis (mūsiškė), atmosferos ugnis (Vāyu ugnis) ir dangaus ugnis (Saulės ugnis).⁴⁷⁾

Panašią į Indijos klasifikaciją randame ir lietuviškame ugnies supratime: šalia *Gabijos* (žemiškosios ugnies) ir *Saulės* (dangiškosios, su kuria komunikuojama, pavyzdžiui, Joninių laužų pagalba), yra vieta ir *Gabjaujui* arba **Gabėnui*, atstovaujančiam baisingą atmosferos — *Vėjo* = *Vāyu* karalystės — ugnį. Neužmirština, kad, A. Kossarzewski tvirtinimu, *Aeolus* *Žmudžki* — tai „dunga žvėris“, kuris pučia, ne taip, kaip graikiškasis *Aeolus*, iš burnos, bet iš panagių: „iš panagių išz nagun, išz pirsztu galun lejd wieji“,⁴⁸⁾ gyvendamas „diebesise ant ora“. Tačiau tai liečia ir mūsų ugnies dievą, nes kai „Gawėanas pejli galād, wieja ejn išz panagiun“. ⁴⁹⁾ Vėdiški tekstai tad padeda mums suprasti ir mūsų **Gabėno* vėjišką prigimtį, prigretindami jį prie kito, jau kiek nagrinėto, lietuvių dievo — *Aitvaro*.⁵⁰⁾

Dalykai tačiau, yra, tur būt, mažiau paprasti, negu jie iš paviršiaus atrodo: neužmirškime, kad *Gavėnas*, peilį galąsdamas, leidžia ne tik vėją iš savo panagių, bet ir šviesą, kuri atspindi saulės spindulius: atrodytų, kad su pavasariniu „apsivertimu per galvą“ jis, bent

iš dalies, iš *Vėjo* sferos pereina į *Saulės* sferą. Mūsų hipotezę tad reikia įrašyti į bendrąją lietuvių *ugnies* problematiką, kurios pirmuosius elementus yra jau seniai surinkęs žymus kalbininkas — bet ir mitologas — K. Būga.⁵¹⁾

4-3. *Gabvartai*

Visi šaltiniai nurodo, kad *Gabjaujis-Gavėnas* gyvena *jaujoje*, kad *Gavėnas* per žardus virsta *klojime*, kad šeimininkė gabjaujos vaisės ruošia *kluone*. Šie ūkiškų pastatų pavadinimai literatūrinėje kalboje dar nėra nusistovėję ir keičiasi pagal tarmes. Dalis pastatų išnyko ar gerokai pasikeitė dar XIX a. pabaigoje. Skaitytojas, girdėdamas apie juos kalbant, turi dažnai klaidingą įspūdį, kad jis supranta apie ką eina reikalas. Pravartu tad mūsų dievo rezidenciją kiek smulkiau aprašyti — šis aprašymas gali padėti išsiaiškinti keletą mitologinių detalių. Tam tikslui pasinaudosime I. Butkevičiaus 1971 m. išleista studija *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*.⁵²⁾

Kluonas arba *klojimas* (žemaitiškai: *jauja*) — tai pastatas suvežtiems iš laukų javams sudėti, džiovinti, kulti. Tokio kluono *viduje* įrengta atskira patalpa su krosnimi javams džiovinti, vadinama *jauja* (žemaitiškai: *pirtis*). *Kluonai su jauja* Lietuvoje žinomi jau bent nuo XVI-jo a. ir išsilaikė jie iki XIX-jo a. vidurio, t.y. iki arkliais varomų kūlimo mašinų įsigalėjimo ir iki panaikinimo baudžiavos, dėl kurios ūkininkai, eidami lažą ir turėdami dvarui atiduoti po 3-4 darbo dienas į savaitę, tegalėdavo savo laukus sudoroti dažniausiai tik lietingomis dienomis arba nakčia, tuo būdu suveždami šlapius, džiovinimo reikalingus, javus. Reikia tad laikyti, kad šitokia pastatų struktūra atitinka mūsų studijuoja-

mąjį etnologinį laikotarpį, kurio šaltiniai apglėbia XVI-XIX amžius.

Kluono — pačio stambiausio, ilgą laiką apytuščio stovinčio pastato — socialinė reikšmė didelė: ten buvo ruošiamos ne tiktai įvairios „pabaigtuvės“, bet ir vestuvių vaišės, jame, blogam orui esant, buvo taisomos Pusiaugavėnio ar Jurginių *supynės*, rengiami „jaunimai“, t.y. kaimo jaunimo šokių ir žaidimų vakarai. Galima tad įsivaizduoti, kad lenkiškąją krikščionybę įvedus į Lietuvą ir senobinei religijai įgavus grynai kaiminį ir šeimyninį pobūdį, kluonas pasidarė svarbiu religinės praktikos centru: Gabjaujis, tiesa, buvo patalpos šeimininkas, bet ten pat, greičiausia, buvo laikoma ir *Deyve* — didokas, plokščiu paviršiumi, šiaudais apdengtas akmuo,⁵³ ten dažnai apsigyvendavo ir iš laukų perkeliavusi *Javų Dvasia*.

Pati *jauja*, kaip autonomiškas pastatas, būdavo įtaisyta dažniausiai kluono viduryje (rečiau — viename iš jo galų); tai nemaža, maždaug 6 x 6 m ploto, 3,5 m aukščio, su lubomis patalpa, į kurią tilpdavo geri keturi vienkinkiai vežimai javų. Kluono stogą atlaikė, kartu nustatydami ir jaujos sienų išmieras, du stambūs stulpai, vadinami *pėdžiai*, sutvirtinti ant jų viršūnių uždėtu horizontaliniu balkiu arba *sija*: visas kluono stogas, architektūriškai imant, laikėsi ant tokių — dviejų ar trijų — sija sutvirtintų pėdžių konstrukcijos.

Gana nuostabu iš pradžių pasirodo, skaitant, kad mūsų aprašyti pėdžiai kaip tik *Gavėno* mėgiamoje Lietuvos srityje vadinami ne kaip kitaip, o būtent *gavėnais*: „Int kelių gavėnų jūsų klojimas?“ (Debeikiai, Anykščių raj.). „Trys balkiai, tai ir trijų gavėnų reiks“ (Kamajai, Rokiškio raj.). Ir ne tik pėdžiai, bet ir klojimo *sija* tuo pat vardu vadinama: „Šiomet rugių tai lig gavėno

prisikrovė“. (Svedasai, Anykščių raj.) ⁵⁴⁾

Lietuvių Kalbos Žodyno definicija, *gavėną* apibūdinti kaip „stulpą, šulą“, atrodo nevisai tiksli: duotieji pavyzdžiai rodo, kad kiekvienam balkiui neužtenka vieno pėdžio, kad *gavėnas* (arba *gavėnai*) reiškia ne vieną stulpą, o dviejų pėdžių konstrukciją. Trečiasis pavyzdys rodo, kad *gavėnu* (arba *gavėnais*) galėjo būti vadinama arba visa dviejų pėdžių ir sijos kombinacija, arba viena skersinė jos dalis — sija.

Tas pats *L.K.Ž.* duoda dar vieną žodį — *Gabvartas*, kurį, necituodamas jokių pavyzdžių, bet pasiremdamas T. Schultzo gramatika, jis laiko *Gabjaujo* sinonimu. Tą patį dievą — bet jau daugiskaitoje — mini ir Praetorijus: „Es haben auch die Nadraver einige (die-vų), die sie *Kaukarus*, item *Gabwartus* et *Gabartus* nennen, selbige aber sind vorige *Kaukuczei* oder Erd-Götter, die ihnen pflegen viel Güter und Segen in die Scheunen und Ställe zu führen“.⁵⁵⁾

T. Schultzo ir M. Praetorijaus *Gabvartų* (ar *Gabartų*) definicijos nesutinka. Kadangi *Gab*-vartai turi bendrą šaknį su *Gab*-jauju, tenka pasirinkti Schultzo liudijimą ir atmesti *daržines* ir *tvartus* — o ne kluoną — kaip jų gyvenvietę. Atvirkščiai, antroji sudėtinio žodžio dalis, *-vartai*, lietuviškai vienaskaitoje nevartojami: čia geriau tinka Praetorijaus, o ne Schultzo (*L.K.Ž.*) liudijimas, tuo labiau, kad ir pats *L.K.Ž.* duoda atskirai žodį *gabartai*, reiškiantį „grotiniai vartai“, paremdamas jį V. Kudirkos citata.

Galima pabandyti sujungti į krūvą šiuos dvejopos kilmės duomenis, liečiančius *gabvartus* ir *gavėnus*. Turint galvoje kluone įrengtos jaujos specifinę konstrukciją, *gavėnai* yra ne kas kita kaip pėdžiai su horizontaline sija, sudarantys angą, kurioje statomos durys arba *vartai*,

jaują nuo viso kluono atskirti. Kadangi jauja — *Gabjaujos* rezidencija, ją atskiria ir saugo *Gabvartai*. *Gabvartai* ir *gavėnai* yra tad arba visiškai sinonimai, arba du paralelūs tos pačios statybinės struktūros elementai.

Kiek kitaip atrodo *Gabvartų* mitinės reikšmės problema. *Gabvartai* negali būti *Gabjaujo* sinonimu, bet sunku juos įsivaizduoti ir „kaukučiais“, kaip tai siūlo Praetorijus: jų vieta jaujoje, o ne klėtyje.

Čia dar kartą gali į pagalbą ateiti palyginamoji mitologija. Tyrinėdamas *Volcanalia* ritualus, G. Dumézil sutinka dvi moteriškas, antraeiles dievybes, susietas su *Vulcanus* kultu: viena iš jų — *Stata*, jos pareiga stabdyti ugnį, o antroji — *Maia*, ji prisideda prie ugnies didėjimo.⁵⁶⁾ Tai, bendrai paėmus, dviveidžio *Volcanus* pagalbininkės, žmonėms ir bloga ir gera darančios. Šioje perspektyvoje, antraeilių *Gabvartų* galima rolė kiek išryškėja: jie savo veikla, žinoma, gali būti panašūs į kaukučius, saugodami javus nuo gaisro. Praetorijaus įvestas supainiojimas visai nestebėtinas. Tačiau galima įsivaizduoti, kad jie vaidina panašią į *Stata* ir *Maia* rolę, metonimiškai išreikšdami prieštaraujančius *Gabjaujo* atributus: *gabartai* — grotiniai vartai, jie drauge ir sulaiko ir praleidžia kibirkštis.

Belaukiant papildomų ar pataisančių duomenų, *Gabjaujo-Jagaubio-Gavėno* bylą galima laikyti išdėstyta.

PASTABOS IR REFERENCIJOS

¹ Jacob Brodowski, *Lexicon Germanico-Lithuanicum et Lithuanico-Germanicum*, (rankraštis), cituojamas in K. Būga, *Rinktiniai Raštai I*, 158, pastaba 1.

² J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta* (Chicago, 1966), V. jo paskutiniuose puslapiuose (psl. 111-116) daromas išvadas.

- ³ *Ibid.*, psl. 26.
- ⁴ K. Būga, *Rinkt. Raštai*, I, 210-211.
- ⁵ Georges Dumézil, *Fêtes romaines d'été et d'automne* (Paris: Gallimard; 1975), psl. 61-77.
- ⁶ *De diis samagitarum* (Vilnius: Vaga, 1969), psl. 24 (lietuviškas vertimas) ir psl. 44 (fac-simile).
- ⁷ In J. Balys, *op. cit.*, psl. 26.
- ⁸ *Lietuvių Kalbos Žodynas* (toliau sutrumpinamas L.K.Ž.).
- ⁹ In J. Balys, *op. cit.*, psl. 26.
- ¹⁰ L.K.Ž.
- ¹¹ J. Balys, *Lietuvių Tautosakos Skaitymai*, II, psl. 94-95.
- ¹² L.K.Ž.
- ¹³ J. Elisonas in *Tautosakos Darbai*, VI, psl. 325.
- ¹⁴ L.K.Ž.
- ¹⁵ In J. Balys, *op. cit.*, psl. 95.
- ¹⁶ *Id. ibid.*, psl. 94.
- ¹⁷ *Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija*, II, psl. 725.
- ¹⁸ L.K.Ž. (Geistariai, Vilkaviškio raj.)
- ¹⁹ *Maž. Liet. Tar. Enciklopedija* ir L.K.Ž. (V. Kudirka)
- ²⁰ *Maž. Liet. Tar. Enciklopedija*, III (Užgavėnės)
- ²¹ L.K.Ž. (Kuršis)
- ²² Tai nurodyta L.K.Ž. duodamoje Gavėno definicijoje.
- ²³ Visi šie pavyzdžiai paimti iš L.K.Ž.
- ²⁴ A. „Kossarzewski, *Litvanica* in *Tautosakos Darbai*, III, psl. 127.
- ²⁵ *Deliciae Prussicae* (Berlin, 1871), psl. 26 in J. Basanavičius, *Rinktiniai Raštai*, (Vilnius, 1970), psl. 361.
- ²⁶ *Op. cit.*, psl. 119.
- ²⁷ J. Balys, *op. cit.*, psl. 114.
- ²⁸ *Id. ibid.*
- ²⁹ *Lietuvių Kalbos Tarmės* (Vilnius), psl. 303.
- ³⁰ Visos citatos paimtos iš L.K.Ž.
- ³¹ J. Balys, *op. cit.*, psl. 120.
- ³² Visi vardai paimti iš L.K.Ž.
- ³³ J. Balys, *op. cit.*, psl. 120.
- ³⁴ J. Balys, *op. cit.*, psl. 120 ir L.K.Ž. (Gavėnas).
- ³⁵ *Id. ibid.*
- ³⁶ *Id. ibid.*

- 37 V. *Kaukai ir Aitvarai*, Pirmoji dalis: *Kaukai*, in *Metmenys*, nr. 24, 1972.
- 38 *Op. cit.*, psl. 118.
- 39 Id. *ibid.*, psl. 110.
- 40 V. *Kaukai ir Aitvarai*, Pirmoji dalis: *Kaukai*, in *Metmenys*, Nr. 24, 1972.
- 41 *Ibid.*, psl. 117.
- 42 J. Lasicius, *De diis samagitarum*, psl. 42.
- 43 L.K.Ž. ir J. Balys, *op. cit.*, psl. 25 sqq.
- 44 L.K.Ž.
- 45 L.K.Ž.
- 46 G. Dumézil, *op. cit.*, psl. 63.
- 47 Id. *ibid.*
- 48 *Op. cit.*, psl. 131.
- 49 *Op. cit.*, psl. 145.
- 50 V. mūsų *Kaukai ir Aitvarai*, II, *Aitvaras*, in *Metmenys*, Nr. 28, 1974.
- 51 V. tarp kitų tekstų in *Rinktiniai Raštai*, I, psl. 210-211.
- 52 (Vilnius, 1971), psl. 192-198.
- 53 *Annuae Litterae Societatis Jesu anni 1600* (Antverpiae 1918), psl. 550, cituojamos in K. Būga, *op. cit.*, psl. 144-145.
- 54 Citatos paimtos iš L.K.Ž.
- 55 In J. Basanavičius, *op. cit.*, psl. 362.
- 56 G. Dumézil, *op. cit.*, psl. 66-7.

